

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

A mándoki nyelvjárás magánhangzó-rendszere

Témavezető:

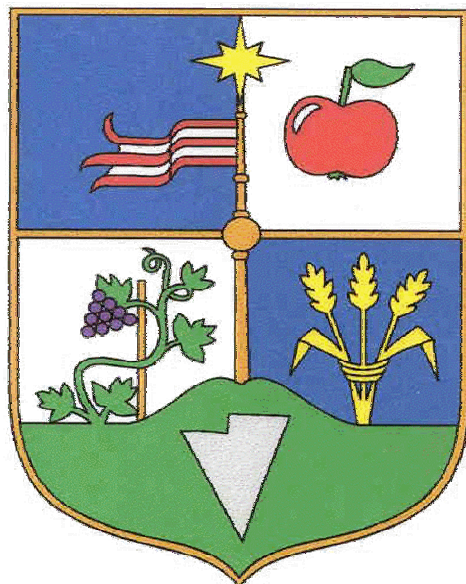
Dr. Nyirkos István
egyetemi professzor

Készítette:

Oláh Judit
V. magyar

Debrecen, 2006

MÁNDOK

Mándok

A község, ahol élek, ahol remélek,
Megmutatja lelkét minden embernek.
A baj, a gond itt van közöttünk,
De mi azt legyőzni születünk.
Legyőzzük a félelmet, az ellenszenvet,
Mutatjuk gondtalan rokonszenvünket.

A község, ahol élek, ahol remélek,
Várja vissza minden szülöttét,
s a szülött is mindig visszavágy...,
Hisz gyötri őt a honvágy...

Az utcák, a terek, a házak
Mind, mind ismerősen várnak.
A szomszéd, meg a boltos nevetve int,
Figyelmeztetve kacsint:
Az idő múlik, mi öregszünk.
Itt maradtunk ezen a vidéken,
s mutatjuk boldogulásunkat az életben.

A község, ahol élek, ahol remélek,
Tanítja szeretni a múltat,
Bízni a jövőben, s feledni a jelent

Mi az, ami ideköt? Nem tudom mi az,
Mégis itt maradok, szeretem azt.
Van remény, ami elveszíthetetlen,
Mándok, óh te felejtethetetlen!

/NEMES TIBORNÉ VONÓ ERIKA 2005: 3/

Bevezetés

Dolgozatom témájával 2005 nyarán kezdtem el foglalkozni, ugyanis ez volt a záródolgozatom kutatási anyaga. Már akkor elhatároztam, hogy a témát szakdolgozattá bővítem, és további kutatásokat végzek. Hogy miért választottam Mándok nagyközség nyelvjárásának vizsgálatát? Ott élek, s mint mándoki lakosnak, úgy éreztem, tisztában kell lennem a lakhelyem történetével és hagyományával. A nyelvjáráskutatással az egyetemi szemináriumok alkalmával ismerkedtem meg. Már akkor megtetszett ez a terület, mivel nagyon sok érdekességet fedeztem fel az adatközlők nyelvhasználatát illetően. Előfordult az is, hogy igen nagy volt az eltérés a köznyelvhez képest. Ezek után gondoltam úgy, hogy megvizsgálom a saját lakóhelyem nyelvjárását. Igaz, elég sok esetben kicsi az eltérés a köznyelvtől, de az idősök és a középkorosztály nyelvhasználatában felfedezhetőek a nyelvjárási elemek. Segítségemre voltak a témához kapcsolódó szakirodalmak, Mándok község helytörténeti kézikönyvei, illetve sok hasznos információt találtam a település honlapján is.

1. Mándok nagyközség múltjának rövid történelmi áttekintése

A község eredete nem tartozik a teljesen lezárt kérdések közé. Neve későn, 1382-ben tűnik fel, mint a Tomaj nembeli Losoncziaiak birtoka. A községnév pusztaszemélynévi formája korai, X-XIII. századi megtelepedésre utal. A szn. a *Mánd* név *-k* kicsinyítő képzővel megtoldott alakjával azonos /MEZŐ- NÉMETH 1972: 70/.

Mándok: 'helység Szabolcs-Szatmár megyében Kisvárdától észak-északkeletre'. Abból a szn-ből keletkezett *-k* képzővel, amely a *Mánd* hn. alapjául szolgált /FNESZ/.

Mándok az Északkelet-Nyírségben, Nyíregyházától mintegy 65 km távolságra található település. A 4-es főútról a Tuzsérnál leágazó alsórendű úton érhető el. Területén áthalad a Záhony-Vásárosnamény vasútvonal is. /Magyarország megyei kézikönyvei 15.: 640/

Mándok, nagyk. Szabolcs vm. Tiszai j-ban, a járási szolgabírói hivatal székhelye, 3106 magyar lak., vasúti állomással, posta-és távíróhivatallal és telefonállomással, van takarékpénztára, hitelszövetkezete, alsófokú ipariskolája, gőzmalma és szeszgyára, gr. Forgách-féle ménese, tehenészete és juhászata /Révai Nagy Lexikon XIII. kötet 1915: 349/

Mándokról a következő feljegyzéseket találtam. Azonban ezek a népi hiedelmek köréből valók, nem nyelvészeti jellegű megjegyzések.

Napfeljötté előtt kimegy a temetőbe, útközben nem köszön senkinek, hátrafelé nem néz. A balkéz fonákjával kilenc sírról gyűjt össze földet, s beleteszi a fürdővízbe. Három este fürösztí meg a gyermeket. Harmadik este napnyugtakor a temető kapuján belől megáll háttal a temető fele, s fején keresztül önti a vizet. Egyenest hazamegy, nem köszön senkinek, nem néz hátra /MNny. II. 255/.

*Pólyás gyermeknek tükröt adni nem szabad, mert a foga nem nő ki /MNny. II. 256/
Ha ketten ringatják a bölcsőt, a gyermek meghal /MNny. II. 257/*

A szájhagyomány szerint régen, a község néhány házból álló település, harangöntők által lakott vadászterületi tanya volt. Amikor a falu első ura lovas kíséretével megjelent, magához hívatta a település, az ott lakó közösség vezetőjét. Mivel estére járt az idő, a hűbérúr nem volt hajlandó közölni a következőkön kívül semmit: „Én vagyok a falu ura mától kezdve, holnap majd mondok valamit magának.” Másnapra az új hűbérúr hirtelen meghalt, mivel csak annyit mondott a közösség vezetőjének, hogy „majd mondok valamit” (amivel adós maradt), így a települést MONDOK-nak nevezték el. Azonban ez csak a népi etimológia síkján él tovább.

Mándok, a Nyírségnek nevezett úgynevezett tiszaháti, legújabb elnevezéssel a felső szabolcsi vagy tiszakönyöki részének a körzetközpontja.

Határai:

Északon: Tiszabездéd és Eperjeske

Nyugaton: Komoró és Tuzsér

Délen: Fényeslitke, Tornyospálca, Mezőladány.

Keleten: Tiszamogyorós, Benk

Az 1560 utáni években a község új birtokosokat kap a gácsi Forgáchok személyében, kiknek szerepe, tevékenysége átnyúlik egészen a XX. század első felébe.

A török megszállás idején e terület kiesik a pusztítás köréből, így viszonylag békésebb élete volt a település népének. Ebben és az ezt megelőző időszakban a lakosság főleg mezőgazdasággal foglalkozott, de már ebben az időben megjelenik az iparosság is. Erre utal az, hogy 1595-ben I. Rudolf magyar király vásártartási rangot ad Mándoknak és szabadalom levelet néhány lakosnak.

Az 1556-os dézsmajegyzék alapján a község lélekszáma 330 főre tehető, ami az akkori viszonyok között elég magas szám. Ennek ellenére a földesúr a Kárpátokból jobbágyokat telepít be Mándokra, akik 1646-ban fatemplomot emelnek, amely ma a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum becses értékei közé tartozik.

Fontos mérföldkő volt Mándok történetében, hogy 1720-ban mezővárosi rangot kapott, s a lakosok polgárjogot nyertek. Ez az ipar és kereskedelem fellendüléséhez vezetett, s mintegy folytatása volt a vásártartási jog révén beállott fejlődési tendenciáknak. Mindezeket megerősíti az, hogy a Forgáchok Mándokot tették meg uradalmuk központjának, ennek egyik látható jele az 1750-ben épített kastély, mely sajnos napjainkban már igen leromlott állapotban van.

1876-ban a közigazgatás megszervezésével Mándok a Tiszai járás székhelye lett. Ebben az időszakban a lakosság száma 2534 fő. Ez is elősegítette, hogy a község ipari centrummá alakuljon. A korszerű Erzsébet gőzmalom, szeszgyár, a fűrésztelep az áramfejlesztővel együtt mind bizonyítják, hogy a kapitalista gazdálkodás Mándokon jelentős teret nyert, és ezzel együtt megindult a polgárosodás.

1949. január 1-től a Tiszai járás megszűnik. A járási rang elvesztésével a község fejlődésében bizonyos megtorpanás volt tapasztalható.

Az 1960-as évektől viszont új fejlődési periódus következett be. Ebben az időszakban gimnázium létesült és Tüdőgondozó Kórház működött. Megalakultak a termelészövetkezetek, a Kossuth Mg. Tsz. és az Új Élet Mg. Tsz., a kisipari termelészövetkezet (KTSZ), a Takarékszövetkezet, Hangya szövetkezet. Új iskola is épült, a Forgách kastélyban gimnázium működött. Mándokon volt a TITÁSZ kirendeltsége.

1971-ben a község nagyközségi rangot kap. Közös tanács alakul Mándok, Benk, Eperjeske és Tiszamogyorós települések tanácsaiból. Egyesült a két termelészövetkezet is. Az általános iskola ezután körzeti szerepet tölt be: Eperjeske, Tiszamogyorós, Benk községekből bejárnak a 7-8. osztályos gyerekek.

Ezt követően a nagyközség megtorpan a fejlődésben. Záhony fejlesztése, várossá nyilvánítása Mándok település rovására történik. Áthelyezik a gimnáziumot, a Záhony és Vidéke ÁFÉSZ központját. Záhonyba helyezik a különböző szolgáltatók – vízműhálózat, gázszolgáltató - központjait. Kisvárdába kerül a Takarékszövetkezet központja. Az infrastruktúra fejlesztése viszont az elmúlt időszakban nagy hangsúlyt kapott:

- 1978-79-ben kiépült az ivóvízhálózat;
- 1995-ben kiépült a szennyvízhálózat;
- 1996: gázhálózat kiépítése;
- 1999-től: megindul a szervezett szemétszállítás, regionális hulladéklerakóval;
- 2000-ben: közvilágítás korszerűsítése;
- 2001-ben: a telefonhálózat fejlesztése, modernizálása;
- 1995-2002: úthálózat fejlesztése;
- 1975-ben: új óvoda épül;
- 1979-ben, 1989-ben és végül 2002-ben: egy-egy új iskolával gazdagodott a település, ahol a 4. évfolyamtól a környező települések - Benk és Tiszamogyorós - diákjai is tanulnak;
- 1998-tól Családsegítő Szociális és Gondozási Központ működik 18 férőhelyes idősek otthonával. Ez időponttól kezdte meg működését a görög katolikus egyház fenntartásában lévő Szent Miklós Szeretetotthon, ahol jelenleg 51 időse ember ellátásáról gondoskodnak.
- 2004 szeptemberétől ismét van középfokú oktatás a községben. Egyelőre két esti tagozatos osztályban folyik a gimnáziumi képzés.

A község tehát fejlett infrastruktúrával rendelkezik. Intézményhálózata térségi szerepkört tölt be: iskola, fogorvos, összevont hétvégi háziorvosi ügyelet, stb. Kereskedelmi és egyéb szolgáltatásai a környező települések igényeit is kielégítik: benzinkút, piac, háztartási gépek javítása, stb.

Mindezek alapján elmondható, hogy Mándok egy dinamikusan fejlődő, urbanizálódott, a polgárainak kisvárosi szintű életminőséget és közszolgáltatásokat biztosító település /www.mandok.hu/.

A lakosság száma: 4731 fő

Belterület: 339 ha

Külterület: 2437 ha

/Magyarország megyei kézikönyvei 15.: 640/

1.1 A népesség számának alakulása:

Az 1900-as évektől 1970-ig folyamatos növekedés figyelhető meg a népesség számában (2923→ 5093), majd 1980-tól valamelyest csökken, illetve stagnál (4773→4731). A 80-as évek végétől és a 90-es évek elejétől megfigyelhető a lakosság, főleg a fiatalok városba költözése, Záhonyba és Kisvárdára leginkább. Az utóbbi egy-két évben a városokból történő kiköltözés, illetve az Ukrajnából való áttelepülés kis mértékű növekedést eredményez. A településhez üdülő-, illetve külterületi népesség nem tartozik.

Korcsoportok szerinti megoszlás:

Év / korcsoport	1990 (fő)	2001 (fő)
0-14 éves	1175	1060
15-64 éves	2974	2875
65- éves	423	714
Össznépesség	4572	4619

A korösszetétel alapján felismerhető az az általános, országosan is jellemző tendencia, hogy csökken a születések száma és nő a nyugdíjkorhatárt meghaladó korú lakosság nagysága.

Képzettségi mutatók:

7 éves és idősebb népesség	1990 (%)	2001 (%)
0 osztályt végzettek	4,4	1,6
ált.isk.8osztályát végezték	75,6	72,6
18 éves és idősebb népesség		
középiskolát végzettek	16,8	21,4
25 éves és idősebb népességből		
Egyetemet, főiskolát végzettek	3,2	4,4

Az adatokat elemezve megállapítható, hogy jelentősen nőtt a településen a középfokú végzettségűek száma. Emelkedett az egyetemet, főiskolát végzettek aránya is, akik közül sokan visszatérnek községünkbe, illetve a környező településekre, s ha van rá lehetőség, itt vállalnak munkát.

2004 szeptemberétől megindult a településen a középfokú oktatás, két csoportban közel 50 fő kezdte meg középiskolai tanulmányait, és köztük nem csak mándoki lakosok tartoznak. Mindez további javulást fog eredményezni a lakosság képzettségi szintjében, hiszen sokakat a középiskola távolsága, a bejárás nehézsége tartotta vissza az iskola elvégzésétől /www.mandok.hu/.

2. A hangváltozásokról általában

A hangváltozások különféle jellegűek lehetnek, bennük különféle törvényszerűségek érvényesülhetnek. Többféle típust is számon tart a szakirodalom:

1. Szórványos vagy sporadikus változások: elszigetelt esetekben mutatkoznak.

Például: *talám* > *talán*.

2. Szabályos hangváltozások vagy hangfejlődési tendenciák: ezek a hangváltozások az azonos fonetikai helyzetben lévő egynemű hangok nagy részét módosítják.

Pl.: a mai *-ít* igeképző az ómagyar kor végén *-ojt, -ëjt, -ujt* stb. alakban létezett: *fordoijt, tanoijt, szabadëjt, tisztujt*. Ezekből a képzőkből a nyelvterület egy részén *-ít* lett, más részén *-ét* (nyelvjárási szinten).

3. Független, spontán változások: függetlenek a kérdéses hang fonetikai helyzetétől.

pl.: *ly* > *j* változás

4. Függő vagy kombinatorikus változások:

- Asszociatív változások pl.: hasonulás, elhasonulás, hangátvetés
- Helyzeti változások: a változás függ a kérdéses hang fonetikai helyzetétől. Például: fgr. **t*-ből csak hangzóközi helyzetben lesz magyar *z*.

A hangváltozások lefolyása alatt keletkezett új alak rendszeren együtt él a régivel. Mint változatok harcolnak egymással, majd gyakrabban az újítás kerekedik felül. Azonban az eltűnő változatnak legtöbbször marad némi nyoma a nyelvben. Például az *-ít* képző esetében a *szakajtó*.

A hangváltozások során nem keletkezhet akármely hang akármely hangból. A régi és az új hang között bizonyos rokonságnak, fonetikai kapcsolatnak kell lennie.

A magyar hangtörténet az előmagyar kor lezáródásával, az ősmagyar kor kezdetével indul, amikor a magyar nyelv nyelvrokonaitól elválva önálló életútjára tér.

Kiindulópontul a finnugor – ugor alapnyelv hangrendszere szolgál.

A hangtörténet tárgyalásában elkülönítjük egymástól az ősmagyar kort és az ómagyar korról kezdődő és még tartó nyelvemlékes kort /BÁRCZI 1967: 17/

A hangtörténeti, nyelvjárástörténeti vizsgálatokban szükség lehet a korszakolásra, mert megkönnyíti az időbeli tájékozódást, és a jelenség elhelyezését a változások sorában. A régebbi korszakolások közül az alábbiakat említem meg:

BÁRCZI: A magyar nyelvtörténet korszakai /BÁRCZI 1967: 18/

- I. ELŐMAGYAR KOR: a magyar nyelv még nem kezdte meg önálló életét, hanem rokonaival együtt bizonyos fokú nyelvi egységet alkotott.

Alkorszakai:

1. Az uráli egység korszaka: a finnugor és a szamojéd nyelvek még bizonyos egységet alkottak; a korszak vége kb. az i.e. 4000 év tájára tehető
2. A finnugor egység korszaka: kb. i.e. 2000-ig
3. Az ugor egység korszaka: kb. i.e. 1000-500-ig

II. ŐSMAGYAR KOR

1. Az Urál vidéki őshaza korszaka: már a magyarság már elszakadt nyelvrokonaitól és nyelvének nyelvtana főbb vonásaiban kibontakozott: az V. század közepéig tart,
2. A vándorlások kora: a magyarság Urál vidéki őshazájától kiindulva eljut mai hazájába; végét a honfoglalás jelzi.

III. NYELVEMLÉKES KOR: a honfoglalástól napjainkig tart. Nyelvi adatok alapján kutathatjuk a magyar nyelv történetét.

1. Ómagyar kor: honfoglalástól a mohácsi vészig
2. Középmagyar korszak: mohácsi véstől a felvilágosodásig

3. Újmagyar kor: a felvilágosodástól(1772-től)- napjainkig.

A legújabb korszakolás részben eltér a Bárczi-féle rendszertől, részben részletesezőbb, több és más indoklást tartalmazó, főleg a nyelvi kapcsolatokat illetően.

KISS JENŐ rendszere: /KISS 2003: 16-17/

- I. AZ ŐSMAGYAR KOR: kb. Kr.e. 1000-tól Kr.u. 896-ig, a magyar nyelv kezdetétől a honfoglalásig tart. Egyre több korábban ismeretlen nyelvvel kerül kapcsolatba a nyelvközösség.
- II. AZ ÓMAGYAR KOR: 896-tól 1526-ig, a honfoglalástól a mohácsi vészig tart. Új természeti környezetbe került a magyarság, és újabb nyelveket ismert meg. A törzsi nyelvjárások területi nyelvjárásokká válnak. A magyar nyelvet írni kezdik. Erős a szláv és a latin hatás.
- III. A KÖZÉPMAGYAR KOR: 1526-tól 1772-ig, a mohácsi véstől a magyarországi felvilágosodás kezdetéig tart. Mohács után az ország három részre szakad, a magyarság jelentős része fizikailag megsemmisül, a háborúkat követő át- és betelepülések, illetve betelepítések a nyelvjárási keveredést, a nyelvi konvergenciát segítik. Erős a német hatás. Alapvető fontosságú a reformáció és a könyvnyomtatás. Az anyanyelv írásos használata kezd elterjedni. Az irodalmi nyelv egyre inkább formálódik, bővül a magyar nyelvhasználat színtere.
- IV. AZ ÚJMAGYAR KOR: 1772-től 1920-ig, a magyarországi felvilágosodás kezdetétől a trianoni békediktátum megkötéséig tart. A magyar nyelv az ország hivatalos nyelvává válik (1844). Egyre inkább terjed a köznyelv beszélt változata, az iskoláztatás kötelezővé válásával egyre általánosabb az

írni-olvasni tudás. A magyar anyanyelvűek anyanyelvi ismeretei elmélyültebbé, összetettebbé válnak, a nyelvi konvergencia egyre erősödő tendenciaként érvényesül.

- V. AZ ÚJABB MAGYAR KOR: 1920-tól napjainkig tart. A trianoni békekötés a magyar nyelv szétszakítottságához vezetett. A kisebbségbe került magyarság nyelvhasználatában a kényszerű kétnyelvűségből következő nyelvi különfejlődés jelei mutatkoznak és terjednek. A 20. századi modernizálódás, a tudományos-technikai fejlődés, az informatikai forradalom élet- és szemléletmód változásokhoz vezet. Csökken a nyelvjárások szerepe, széles körűvé válik a kettősnyelvűség, egyre nagyobb teret nyernek a csoportnyelvek. A modern technikának köszönhetően számottevően bővül a szó- és írásbeli kommunikáció, nő a tömegtájékoztatás hatása, megnő az „írott beszélnyelviség” (sms, chat) szerepe.

A mához közeledve egyre rövidebb időtartamúak a nyelvtörténeti korok, s egyre kevesebb az egy-egy korszakra eső változások száma.

Ősmagyar kor: kb. 2000 év

Ómagyar kor: 630 év

Középmagyar kor: 246 év

Újmagyar kor: 148 év

Újabb magyar kor: 86. évnél tart

BÁRCZINál találkozhattunk az előmagyar kor megjelöléssel is, ezen az alapnyelvek időszaka értendő. Itt nincs szó ilyenről, mert KISS JENŐ és PUSZTAI FERENC szerint a magyar nyelvtörténet azzal kezdődött, hogy a leendő magyar etnikum kiszakadt az ugor közösségből. Nem használják az ugor, finnugor és az uráli együttélés terminust sem. Ugyanis ezekben a korokban nem leendő különböző nyelvek éltek egymás mellett, hanem egy nyelv volt csupán, amit uráli, finnugor és ugor alapnyelvnek mondanak. De figyelembe veszik a finnugor összehasonlító nyelvtudomány eredményeit, hiszen az ősmagyar kor nyelvi jelenségeit csak ez alapján lehet rekonstruálni.

3. A magánhangzók története

3.1 A finnugor alapnyelv magánhangzó-rendszere /BÁRCZI 1967: 97-100/

A magánhangzók ősmagyar kori története a magyar hangtörténetnek talán a legkevésbé ismert része, többnyire csak homályos és részben vitatott ismereteink vannak. A kutatások ugyan megindultak az utóbbi időben, és máris vannak biztató eredmények, de ezek ahhoz még nem elegendők, hogy az ősmagyar hangfejlődéshez szilárd kiindulópontot adjanak. A kutatásokat megnehezíti az a tény, hogy az alapnyelvben a magánhangzók váltakoztak egymással, s ezért igen nehéz egy-egy esetben eldönteni, hogy egy finnugor eredetű magyar szó magánhangzójának mi volt az előzménye. A finnugor alapnyelv föltehetően a következő magánhangzókat ismerte:

i	ü	u	j
	ë	o	
	e	á	

- Egyes vélemények szerint *j* nem volt az alapnyelvben, viszont labiális *a* talán létezett.

- Egyes magánhangzóknak kvantitatív változatai is voltak. Némely kutatók szerint a rövid rendszer mellett létezett egy hosszú rendszer is, mások szerint viszont nem voltak hosszú magánhangzók, de a rövid magánhangzókön kívül volt még néhány rövidebb, redukált magánhangzó is. Egyelőre ez utóbbi látszik valószínűbbnek. Ha lett volna is hosszú magánhangzó a finnugor alapnyelvben, a magyar hosszú magánhangzók nem ezek folytatásainak lennének tekinthetők.

- Voltak még az alapnyelvben illabiális utótagú kettőshangzók, azaz olyanok, melyeknek utótagja *j* Ilyenek voltak például: *aj*, *ej*, *oj* stb.

- A finnugor alapnyelv ismerte a magánhangzó harmóniát, azaz egy-egy szóban vagy csak veláris vagy csak palatális magánhangzó foglalhatott helyet.

De ez csak részben igaz.

- A hangsúly az első szótagon volt.

- Minden szó, képző és rag magánhangzóra végződött.

3.2 Az ősmagyar kori változások /E. ABAFFY 2003: 123-126/

Rövid magánhangzók az ősmagyar kor elején:

VELÁRIS		PALATÁLIS	
illabiális	labiális	labiális	Illabiális
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>
	<i>o</i>		<i>ë</i>
<i>á</i>			<i>e</i>

A rendszer jellemző sajátosságai:

- A veláris : palatális szembenállás mindhárom nyelvvállásfokon markáns
- Az illabiális : labiális oppozíció csak a felső nyelvvállású soron teljes, mert mind a veláris, mind a palatális oszlopban megvan: *i* : *u*, *i* : *ü*. A középső nyelvvállásúak esetében a labiális hang veláris, az illabiális hang palatális: *o* : *ë*. Az alsó nyelvvállásúaknál hiányzik a labialitás megkülönböztető jegye, ugyanis mind a veláris *á* mind a palatális *e* illabiális.
- A nyelvvállás három foka csupán a palatális illabiális soron van teljesen kihasználva: *i* : *ë* : *e*. A veláris labiális sorban a felső és középső nyelvvállású hangok alkotnak oppozíciót: *u* : *o*. A veláris illabiálisok felső vagy alsó nyelvvállásúak lehetnek: *i* : *á*. A felső nyelvvállású *ü* hangnak nincs a nyelvvállásfok tekintetében különböző korrelatív párja: a sorban egyedül áll.
- Az *ü* hangot valószínű, hogy nem ismerte minden nyelvjárás, de egyes nyelvjárásokban biztos megvolt.

Tendenciaszerű változások:

A tövégi rövid magánhangzók záródása: A finnugor alapnyelvben a szavak magánhangzóra végződtek, ezt a nyelvtörténet valamennyi forrása igazolja:

1. a nyelvhasznítás: ur. * *kala* > *hal* fn, fgr. * *käte* > *kéz*;
2. a jövevényszavak közül a vándorlások kori török átvételek: *berü > *bér*;

3. a nyelvemlékek adatai: TA.: *hodu* [*χodu*] >(= *had*), *utu* (= *út*);

4. a mai magyar nyelv is megőrizte e szóvégi magánhangzókat azok előtt a toldalékok előtt, amelyek már az ősmagyar korban, még a magánhangzós végű szóhoz tapadtak. Ilyen toldalék például a *-k* többesjel, az *-s* képző, az *-m, -d* birtokos személyjel: *hala-k, hala-s, hala-m, hala-d*. S az igeragok közül a *-k, -m*, stb.: *fede-k, fede-m*.

A tövégi vokálisok teljes eltűnése csak az ómagyar korban következett be. De az eltűnés fokozatait már az ősmagyar kortól nyomon tudjuk követni.

Az ősmagyar kor elején a tövégi magánhangzók még alsó vagy középső nyelvállásúak voltak: ur. *kala (> *hal*), ur. **elä-* (> *él ige*). Az ősmagyar kor folyamán jelentős változás történt: a korszak végére valamennyi tövégi vokális felső nyelvállásúvá záródott: *ä* > *i*, *á* > *o* > *u*, *e* > *ë* > *i*, azaz a hangsúlytalan szóvégi magánhangzó a legkevésbé hangzós, felső nyelvállású *i, i, u, ü*-vé lett.

A vándorlások kori török jövevényszavak segítségével még pontosabb kronológiai megállapítást tehetünk: a zártabbá válás az ősmagyar korszak első szakaszában a Kr.u. 5. századra már lezárult.

Azt figyelhetjük meg ugyanis, hogyha a török szavak alsó nyelvállású magánhangzóra (*ä*-ra vagy *e*-re) végződtek, azok már nem vettek részt a zártabbá válásban, hanem – minthogy már *ä*-ra, *e*-re végződő szavaink már nem voltak – hanghelyettesítéssel hosszú *á, é* végűek lettek: tör. *alma > ősm. *álmá (vö. *almá-k, almá-s, almá-m*)

Az *ë* > *i* zártabbá válás szórványos változás. Néhány esetben az alapnyelvi *ë*-nek a magyarban *i* megfelelése van: ur. *βete > *viz(es)*, fgr. *peljä > *fil* > *fül*.

Az ősmagyar korban lehetett olyan nyelvjárás, melyben zártabbá válás történt.

Néhány szóban a szókezdő *β* után labializálódott az *i* (miközben a *β* eltűnt): fgr. *βitte > *üte > *öt*.

Az *j* > *i* – szórványosan indulhatott el a veláris *j* palatalizációja egyes nyelvjárásokban az ősmagyar kor vége felé.

Az ősmagyar kor magánhangzó-rendszere azonos maradt a korszak elejének rövid magánhangzó-rendszerével.

A hosszú magánhangzók:

A hosszú magánhangzók ősmagyar kori állományának kérdése nincs tisztázva. Ami valószínű, hogy az *i*-s diftongusok már az ősmagyar kor folyamán monoftongizálódhattak egy hosszú hanggá: *é*-vé, *í*-vé vagy *á*-vá váltak: *fedé*, *adá*, *kezé~kezí*. Az első hosszú magánhangzók az ősmagyar korban alakulhattak ki, ezek pedig a következők: *á*, *é*, *í*.

A kettőshangzók:

Az ősmagyar kor bizonyos kettőshangzói illabiális utótagúak voltak, *i*-re végződtek. Az *i* előtt akár palatális, akár veláris magánhangzó állhatott. Minthogy az ősmagyar szóépítkezés hangtani, fonotaktikai szabályai szerint a szavakban VV kapcsolat nem volt, a gyakori ősmagyar *i* formáns a tővégi vokális mellett azonnal félhangzóvá gyengülhetett, s így a szóvégen s a szó belsejében is diftongusok keletkeztek. Az *i* utótagú diftongusok állományát több különböző forrás táplálta.

Az ősmagyar kor elején a múlt idő jele *i* volt. Ez a tővégi vokálissal *i*-s diftongust alkotott: *fede* + *i* > *fedei* (> *fedé*), *ada* + *i* > *adai* (> *adá*).

Az E/3 birtokos személyjel, melyben a tőhöz a 3. személyű személyes névmás járult, ugyancsak e diftongusok számát szaporította: *keze* + (s)*i* > *kezei* (> *kezé[t]*), *hala* + (s)*i* > *halai* (> *halá[t]*)

A *hová?* kérdésre felelő lativuszrag is *i* volt: *bele* + *i* > *belei* (> *belé*).

- Ezek, s még egyéb *i* alakú formánsok az ősmagyar kor folyamán újra és újra létrehozták az illabiális utótagú kettőshangzókat.

3.3 A magánhangzó-rendszer az ómagyar korban /E. ABAFFY 2003: 318/

A rövid magánhangzók rendszere az ómagyar kor elején:

VELÁRIS		PALATÁLIS	
Illabiális	labiális	Labiális	Illabiális
<i>ĭ</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>
<i>o</i>			<i>ë</i>
<i>á</i>			<i>e</i>

A rendszer jellemző sajátosságai azonosak az ősmagyar korival. A rövid magánhangzók rendszerében a korszak elején két olyan fonéma van, mely az ómagyar kor folyamán eltűnik: a veláris *ĭ* (az egész nyelvterületen), és az illabiális *á* (a nyelvjárások túlnyomó többségében). Hiányzik viszont két olyan fonéma, mely az ómagyar korban keletkezett: a labiális *a* és az *ö*. Mind az eltűnés, mind a keletkezés hangváltozási tendenciák eredménye.

A rövid magánhangzókat az ómagyar kor folyamán több erőteljes tendencia érintette:

- A veláris *ĭ* eltűnése a korszak végére véglegesnek mondható.
- A tővégi rövid magánhangzók eltűnése
- A labializáció: a labializáció során az illabiális magánhangzók labiálisakká (az ajakréses hangok ajakkerekítésűvé) válnak. E tendencia hatására $i > ü$, $ĭ > u$, $á > a$ és $ë > ö$ változás megy végbe az ómagyar kor folyamán.
- A nyíltabbá válás: A nyíltabbá válás során a felső nyelvállású magánhangzók középső, a középső nyelvállásúak pedig alsó nyelvállásúakká váltak. E tendencia hatására $i > ë$, $ë > e$, $e > ä$, $u > o$, $o > a$, $ü > ö$ változások zajlottak le az ómagyar kor folyamán.
- A magánhangzónyúlás: az ómagyar kor rövid magánhangzóinak gyakoriságát csökkentette, hogy a magánhangzók a korszak folyamán olykor hosszúakká válhattak, megnyúlhattak.

A kettőshangzók rendszere:

Az ómagyar korszak elején még csak az ősmagyar korból örökölt *i* utótagú kettőshangzókkal számolhatunk. A diftongusok ómagyar kori rendszere a korszak folyamán alakult ki. Az ómagyar kor végére monoftongizálódtak, egy hosszú hanggá váltak.

A hosszú magánhangzók:

Az ómagyar kor elején három hosszú magánhangzó volt a magyarban: *á, é, í*. Nagy részük ősmagyar kori *i*-s diftongusból keletkezett: *vára, kéré~kéri*. A rendszerből eleinte még hiányzó szóvégi *ú, ű* és *ó, ő* fonémákat tömegével hozta létre a labiális utótagú diftongusok monoftongizálódása: *háború, borjú, keserű, ló, ajtó, mező, fő*. Ha az *á, é, í* szóvégre került, megrövidült. Ez történt kivétel nélkül minden névszó esetében: *almá > almà > alma; fá > fà > fa; eké > ekë > eke*.

A rövid és hosszú magánhangzók rendszere az ómagyar kor végén:

VELÁRIS				PALATÁLIS			
illabiális		Labiális		labiális		Illabiális	
Rövid	hosszú	rövid	Hosszú	rövid	hosszú	Rövid	hosszú
		<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>i</i>	<i>í</i>
		<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>	<i>ë</i>	<i>é</i>
<i>á</i>	<i>á</i>	<i>a</i>				<i>e</i>	<i>ē</i>

A táblázat szerint az ómagyar kor végére valamennyi rövid magánhangzónak lehetett hosszú párja. A szembenállások azonban egyrészt valószínűleg nem voltak kihasználva a nyelvterület egészén, másrészt a fonematikus oppozíciót megszabhatta a fonémának a szóban elfoglalt hely is.

- A nyelvterület nagy részén meg lehetett a szó belseji *u : ú, ü : ű, i : í* váltakozás.
Pl.: *huszat : húsz, füzes : fűz, vizet : víz*

- Az *ë* : *é* korreláció egy ideig eleven lehetett az egész nyelvterületen, mind szóbelseji (*mëgyëk* : *mégy*), mind szóvégi (*nëzë* : *nézé*) helyzetben.
- Az *e* : *ë* váltakozás a szó belsejében volt meg: *jeges* : *jëg*.
- Az *à* : *á* oppozíció az ómagyar kor századaiban általánosan ismert volt szó belsejében (*hàzá* : *ház*) és szó végén (*latà* : *látá*). Amikor azonban a nyelvjárások többségében az *à* > *a* labializáció bekövetkezett, ott megszűnt a korábbi szimmetria: az alsó nyelvállású veláris párosban a rövid hang labiális, hosszú párja viszont illabiális lett: *à* > *á*. Ahol ez a labializáció nem ment végbe (pl. a palócban), ott megmaradt a mindkét tagjában illabiális pár: *à* : *á*
- Az *o* : *ó*, *ö* : *ő* fonémák valódi oppozíciót még nem alkottak, bár szinte az egész nyelvterületen elterjedt hangok voltak. Szó belsejében ugyanis nem történt *o* > *ó*, *ö* > *ő* pótlónyúlás. Szó végén pedig máig sem váltakozhatnak egymással. A labiális utótagú kettőshangzóból keletkező *ó*, *ő*, *ú*, *ű* (*szántó*, *menő*, *hajó*, *borjú*, *keserű*) ebben a pozícióban és ebben a korban még mindenütt megtartotta hosszúságát.

3.4 A középmagyar kor rövid és hosszú magánhangzó-rendszere /E. ABAFFY 2003: 609/

VELÁRIS				PALATÁLIS			
illabiális		Labiális		labiális		Illabiális	
Rövid	hosszú	rövid	Hosszú	rövid	hosszú	Rövid	hosszú
		<i>u</i>	<i>ű</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>i</i>	<i>í</i>
		<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>	<i>ë</i>	<i>é</i>
	<i>á</i>	<i>a</i>				<i>e</i>	

A táblázat a mai köznyelvi ejtés előzményét tartalmazza. A rendszer jellemzői:

- A rövid : hosszú szembenállás a következő párokban szabályos mind a nyelvállás fokát, mind a hang labialitását illetően: *u* : *ű*, *ü* : *ű*, *i* : *í*, *o* : *ó*, *ö* : *ő*
- Az alsó nyelvállású *e*-nek és a középső nyelvállású *ë*-nek közös hosszú párja van, a középső nyelvállású *é*: tehát *e*, *ë* : *é* a megfelelés.

3.5 Az újmagyar kor rövid és hosszú magánhangzó-rendszere /E. ABÁFFY 2003: 712/

VELÁRIS				PALATÁLIS			
Illabiális		Labiális		labiális		Illabiális	
Rövid	Hosszú	Rövid	Hosszú	rövid	hosszú	Rövid	hosszú
		<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>i</i>	<i>í</i>
		<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>	<i>ë</i>	<i>é</i>
	<i>á</i>	<i>a</i>				<i>e</i>	

Mind a rendszer, mind jellemzői azonosak a középmagyar kor végi állapottal.

Mindezeket azért vázoltam fel, mert nyilván egyfajta előzménye volt a mai magyar, illetve a mándoki nyelvjárásnak is. Természetesen nem beszélhetünk valamiféle közvetlen előzményről.

4. A magyar nyelvjárástörténet korszakolása

A nyelvtudomány az egyes nyelvek történetében korszakokat szokott megkülönböztetni. A korszakolás megkönnyíti a nyelvtörténetben való időbeli tájékozódást, lehetőséget nyújt bizonyos szinkrón jellegű áttekintésre, biztosítja a nyelvtörténeti anyag tudományos vagy didaktikai célú elrendezési módját. A korszakolás nem épülhet a nyelv belső történetére (ami a nyelvben történik), mert a nyelv belső fejlődésének folyamatosságában nem lehet olyan mozzanatokat találni, amelyek alapján a nyelvtörténeti korszakok egymástól való elkülönítéséről szó lehetne. A nyelv külső története (ami a nyelvvel történik), azonban módot ad arra, hogy a nyelvtörténetben bizonyos szakaszokat megállapíthassunk. A nyelvjárások is bizonyos korszakokra bonthatók.

A magyar nyelvjárástörténet korszakbeosztása a következő: /BENKŐ 1957: 60-61/

1. **A ROKON NYELVI EGYÜTTÉLÉS KORA:** A nyelvészeti eszközökkel kitalapintható legrégebbi időktől az ugarság szétválásáig, vagyis a magyar nyelv külön életének a megkezdéséig tart; kb. az i.e. X. századig.
2. **AZ ŐSMAGYAR NYELVJÁRÁSOK KORA:** A magyar nyelv külön életének a megkezdésétől a Kárpát-medencében való letelepedéséig tart; kb. i.e. X századtól i.u. X. század közepéig. Kb 950 óta számolhatunk a kutatásban nyelvjárástörténeti szempontból is hasznosítható írott forrásanyaggal (Konstantinos Porphyrogenetos), valamint nyelvterületünk magyar nyelvű földrajzinév-anyagával.
3. **AZ ÓMAGYAR NYELVJÁRÁSOK KORA:** i.u. X. század közepétől a XV-XVI. század fordulójáig tart. A XV. és a XVI. század a változás időszakának mondható: Egyrészt megteremtődnek ebben a korban a magyar nyelvtípus alapjai; másrészt a lokalizálható nyelvemlékek száma emelkedett, s ez új lehetőséget teremt a nyelvjárástörténeti kutatásokban.

4. AZ ÚJMAGYAR NYELVJÁRÁSOK KORA: A XV-XVI. század végétől napjainkig tart. A nyelvjárások nyelvi típusának a fejlődése tartozik bele, de a fejlődés nem vizsgálható a nemzeti nyelvvel való kölcsönhatások számbavétele nélkül.

BENKŐ a magyar nyelvjárásokra való tekintettel a magyar nyelvjárásoknak megfelelő rendszert adja meg. Sok hasonlóságot mutat a magyar nyelvtörténet korszakaival, de azért akadnak eltérések is. A BENKŐ-féle rendszer nem állapít meg pontos évszámokat, hanem századokban adja meg a korszakok kezdetét és végét. Az ősmagyar előtt ő felételezi még a rokon nyelvi együttélés korát. A korszakhatárok is eltérnek a BÁRCZI és a KISS által megállapított rendszertől.

4.1 A nyelvjárások vizsgálati típusai:

Amikor a kutató megpróbálja a nyelvjárási anyagot, amelyet gyűjtött feldolgozni, rögtön a módszer kérdésével kell szembenéznie. Az eljárás módszere ugyanis nincs kellőképpen kidolgozva, a korai módszereket pedig sok oldalról kritizálták.

IMRE SAMU szerint /MMNyjR, 1971: 45-46/ nyelvjárásaink hangtani alapú vizsgálata az úgynevezett hasonlító módszer alapján végezhető el a legeredményesebben. Az összehasonlítás alapját illetően némileg eltérnek a vélemények. A legideálisabb összehasonlítási alapnak a köz-és irodalmi nyelv látszik. Azonban véleménykülönbségek ezzel kapcsolatban is adódnak.

DEME: összehasonlítási alapnak a köznyelvet tekinti: „a nyelvjárási sajtóságok mérésére mintegy összehasonlítási alapul, funkcionális helyzetét tekintve a köznyelv a legalkalmasabb” /DEME 1956: 79/

„Azt, hogy egy jelenség nyelvjárási, ma éppen a köznyelvi állapothoz való viszonya dönti el” /DEME 1956: 84/.

NYIRKOS /MNyj. IX: 74-77/ alapján a nyelvjárási szakirodalomban háromféle feldolgozási módszerrel találkozhatunk:

1. Szinkrón (leíró) nyelvvizsgálat
2. Diakrón (történeti) módszer
3. Hasonlító jellegű vizsgálat

Ez a három szempont azonban nem egyenértékű egymással.

A feldolgozás módszerei a következőképpen oszthatók fel:

A) Leíró nyelvjárási módszer:

I. A nyelv jelen állapotának szinkrón leírása.

1. Tisztán leíró módszer (összehasonlítás nélkül)

2. Összehasonlító leíró módszer:

a) Összehasonlítás a köznyelvvvel

b) Összehasonlítás az irodalmi nyelvvel

c) Összehasonlítás dialektusokkal

- A szomszédos nyelvjárással

- Egy nyelvjárással, ami a vizsgálattal ellentétes (pl.:ö vokalizáció és az ě vokalizáció)

- Minden nyelvjárással

II. A nyelv múltbéli állapotának szinkrón vizsgálata

1. Tisztán leíró módszer (összehasonlítás nélkül)

2. Összehasonlító-leíró módszer, nyelvjárások összehasonlítása

a) A szomszédos nyelvjárással

b) Egy nyelvjárással, ami a vizsgálttal ellentétes

c) Minden nyelvjárással

B) Történeti (diakrón) nyelvvizsgálat:

I. 1. Ascendens vizsgálati mód összehasonlítás nélkül

2. Ascendens vizsgálati mód összehasonlítással

II. 1. Descendens vizsgálati mód összehasonlítás nélkül

2. Descendens vizsgálati mód összehasonlítással

A nyelvjárási tanulmányok már eddig is használták az összehasonlítást, mint módszertani elvet. A hasonlító típusú tanulmányok önálló módszerként való alkalmazása nem helyes, mivel a szinkrón nyelvvizsgálat magába foglalja a köznyelvhez vagy más nyelvjárásokhoz történő hasonlítást. A hasonlítás módszerét a leíró vagy történeti vizsgálat során tartjuk alkalmazhatónak. A hasonlításnak több lehetősége is kínálkozik:

- Hasonlíthatunk a köznyelvhez. Ez a legelterjedtebb az eddigi nyelvjárás-tanulmányokban. Mivel nem volt olyan megbízható hasonlítási alap, amely lehetővé tette volna a nyelvjárások jelenségeinek helyes módszerű bemutatását. A köznyelv sem tekinthető egységes nyelvváltozatnak. A nyelvjárások fölé rétegződött köznyelv vidékenként más és más színezetet kap, mégpedig a környező nyelvjárás hatására. Így csak regionális köznyelvről beszélhetünk, s számolnunk kell ezekkel a módszerbeli nehézségekkel.
- Hasonlíthatunk az irodalmi nyelvhez is. BENKŐ /I. OK. VII. 510/ azt vallja, „hogy a hangtani viszonyítási alap minden esetben az egységes magyar helyesírás által szabályozott magyar irodalmi nyelv”. Emellett kifejti, hogy a köznyelv és az irodalmi nyelv között hangtanilag is lényeges különbségek vannak. Azonban ez a Benkő-féle módszer sem oldja meg a viszonyítás, a hasonlítás problémáját. Ha az írott nyelvhez történik a hasonlítás, akkor itt is további problémák merülhetnek fel. Például: *tudja, mondja* alakok kérdése, melyeknek ejtése egységesen gy-s ejtés, szemben az írás *d+j* elemével. Ezek a problémák nehezítenék a feldolgozást.
- A harmadik lehetőség a nyelvjárások egymáshoz való hasonlítása. Ehhez azonban ismernünk kellene minden egyes nyelvjárás minden sajátosságát, az egyes hangok megterheltségét, stb. Ez hatalmas munka lenne, s felmerülne a feladat megoldhatóságának kérdése. Deme szerint a nyelvjárások általában csak néhány jelenség szempontjából állíthatók szembe egymással. Ha ez a módszer meg is valósítható, akkor is egy nyelvjárás lehet, amely csak egy másik nyelvjárással hasonlítható össze, és nem az összes magyar nyelvjárással /DEME: 1953, 145/

IMRE SAMU „összehasonlítási alapul a köznyelvnek azt az ideális formáját tekinti, melynek normáit egyrészt az egységes magyar helyesírás, másrészt a mai köznyelvi kiejtésnek ma érvényben lévő s a normatív nyelvtanok által rögzített szabályok adják meg” /IMRE: MMNyjR 1971: 46/

A legelterjedtebb hangtani tanulmány-típus a nyelvjárási monográfia. Ez a típus a nyelvjárás minden sajátosságának vázlatos bemutatására törekszik: de főleg azokénak, amelyek a köznyelv hangállapotától eltérőek. Ez a monográfia-típus módszerében leíró, történeti és összehasonlító is egyszerre.

- Leíró, mert célja a nyelvjárás sajátosságainak bemutatása.
- Történeti, mert a nyelvjárási alakokat nem önmagukban tekinti, hanem fejlődményekként
- Hasonlító, amennyiben a nyelvjárás jellemző sajátosságait a köznyelven keresztül mutatja be. /DEME 1953: 22/

A nyelvi jelenségek életét, mozgását, variációit manapság elsősorban a nyelvjárások nyelvváltozatában tanulmányozhatjuk; ugyanis a köznyelv ma már olyan magas fokon áll, hogy benne a jelenségek hullámozása viszonylag nehezen észlelhető. A nyelvjárásokban viszont még megvan a nyelvnek egy korábbi, ősbibb „életformája”, amely a köznyelvnél kötetlenebb beszéd tükrözője.

A köznyelvnek és a nyelvjárásoknak ez a kettőssége legszembetűnőbben a hangtani jelenségeknél érvényesül. A nyelvjárási kiejtésben úgy ingadozik a hangképzés, hogy felülmúlja a köznyelvi kiejtésben észlelhető méreteket. A nyelvjárási jellegű hangképzés elsősorban a magánhangzók terén hoz létre nagyszámú hangvariációt. A nyelvjárások nyelvváltozatában szinte minden hangjelenségnek vannak variációs változatai, a hangképzés ingadozásai nem minden jelenségnél egyforma erősségi fokúak. A hangképzés hangvariációiban sok esetben törvényszerűségek, szabályszerűségek fedezhetők fel /BENKŐ: NytudÉrt. 17. sz. 53-54/

5. A nyelvjárási adatok bemutatása

A magyar nemzeti nyelv területi rétegzettsége szempontjából két fő nyelvváltozatot különböztetünk meg. Az egész nyelvterületen használt, egységesnek tekinthető változatot köznyelvnek nevezzük. A köznyelv mellett azonban léteznek olyan területi nyelvváltozatok is, amelyeknek csak a nyelvterület egy-egy részére jellemző sajátosságai vannak, ezeket nyelvjárásoknak nevezzük.

A nyelvjárások elnevezés egy gyűjtőfogalom, amely magába foglalja egy-egy nyelvnek a területileg különböző változatait. A beszélt köznyelv és az irodalmi nyelv egységesítő hatásától mentes nyelvi változatokat jelentik. Többé-kevésbé önálló rendszerük van. Ez megnyilvánul fonémaállományukban, amely lehet azonos is a köznyelvvél, de lehet annál gazdagabb vagy szegényebb. Telje nyelvtani rendszerük van, amely sok tekintetben megegyezik a köznyelvével, de kisebb-nagyobb mértékben el is térhet tőle. Az elmúlt száz évben egyre erősödő mértékben hatott legtöbbször az irodalmi illetve a köznyelv /KÁLMÁN BÉLA 1971: 9/

A nyelvjárások az eredeti, ősi nyelvállapot örökségei, abból emelkedtek ki, különültek el.

A nyelvjárásokat önmagukban önálló nyelvi rendszernek lehet tekinteni, amelyek a köznyelvhez viszonyítva elsősorban hangtani, alaktani, szókészletbeli és mondattani sajátosságokban különböznek.

A nyelvjárási beszélő mindenkor nyelve, nyelvhasználata két forrásnyelv ötvözeté: az anyanyelvként elsajátított, a felnőttektől megtanult nyelvjárásé, nyelvjárási normáé, illetőleg az iskolában tanult, a rádióban, a televízióban hallható, újságokban, könyvekben olvasható köznyelvé /KISS JENŐ 1982: 16/

Mándok nyelvjárása az északkeleti nyelvterülethez tartozik. Itt jellemző az *e-ző és í-ző* nyelvjárás. Ide tartozik a Tiszától a Királyhágóig és Zemplén megyétől Nagyváradig elterülő magyar nyelvjárásvidék. Itt a zárt *ë* helyén általános a nyílt *e*. A *ly* helyett mindig *j*-t ejtenek /RÉVAI Nagy Lexikona, VI. kötet: 759/

Ide sorolhatók még a határokon kívüli szomszédos kárpátaljai és romániai területek egy része is. A kutatásaim során erre fel is figyeltem. A megkérdezettek általában azonos véleményen voltak, kevés eltérés azért akadt. A község lakosai által beszélt nyelv nem tér el lényegesen a köznyelvtől, de kimutathatók bizonyos nyelvjárási sajátosságok a hangtan, szótan és a mondattan területén.

A szabolcs-szatmári területen jelentkezik ez a nyelvjárástípus, s az ukrainai délberegi pontokon. Sok közös vonást mutat a hajdú-biharival, néhány alapvető fontosságú sajátosságban azonban el is tér tőle.

- Két *é* fonémát ismer: az *é* tipikus realizációja a záródó illetve a nyitódó típusú kettőshangzó. Mindkét fonémának gyakori a monoftongusos realizációja (*é*),
- Az előbbiekből következően az *í*-zés ismeretlen; hiányzik a köznyelvi *é* helyén jelentkező *i* is.
- A köznyelvi *ú, ű, í* helyén igen gyakori az *u, ü, i*.
- A köznyelvi *ő* helyén hangsúlyos helyzetben gyakori az *ű (kű, ű)*, szó végén azonban már *ü (hetfü)* jelentkezik
- A *-t* tárgyrag előtt *-k* többesjel után és birtokos személyragos relatív tövekben általában zártabb tővéghangzó (*o, ö, e*) jelenik meg (*lovakot, őkö*t)
- E/ 3. személyű birtokos személyragként a palatális sorban egyes morfémaokban jelentkezik az *-i, -ji* is (*veji, búri*)
- Jelentkezik a *-ból, -ből* stb. rag tipikus realizációja: a *-bul, -bül, -búl, -bűl*
- Általános az *'-ékhoz'* jelentésben az *'-éknál'* pl: *megyek mamáméknál*
/KÁLMÁN BÉLA 1971: 84-86/

A vizsgálat alapjául az adatközlők közlései szolgáltak. A gyűjtést a magyar nyelvátlasz kérdőíve segítségével végeztem el.

5.1 Az adatközlők adatai:

1. Oláh András, 76 éves, születésétől kezdve Mándokon él. Iskolai végzettsége: 8 elemi
2. Oláh Andrásné, Czap Margit, 74 éves. Iskolai végzettsége: 8 elemi
3. Balogh Andrásné, Vasa Ida, 75 éves. Iskolai végzettsége: 8 elemi
4. Tóth József, 69 éves. Születésétől fogva Mándokon éli életét.

5. Oláh Andrásné, Orosz Éva, 46 éves. Iskolai végzettsége: főiskola, foglalkozása: óvónő
6. Sajtos Istvánné, Halász Éva, 42 éves. Közalkalmazottként dolgozik.
7. Oláh András: 51 éves, foglalkozása: autóbuszvezető
8. Oláh András: 17 éves, szakközépiskolában végzi tanulmányait
9. Balogh István: 21 éves, egyetemen végzi tanulmányait

5.2 Szociolingvisztikai tényezők:

A nyelvjárási beszélő mindenkori nyelvhasználatát a generációs hovatartozás, a műveltségbeli színvonal, a nyelvjáráshoz való szubjektív viszonyulás, részben a nem és a vallás, illetve a beszédhelyzet határozza meg. Valamennyi tényező egymást kölcsönösen feltételezve és befolyásolva van jelen minden megnyilatkozásban. A szociológiai tényezők határozzák meg, hogy a beszélő milyen nyelv-, illetőleg nyelvjárásváltozatok produkálására képes, a mindenkori beszédhelyzet pedig azt, hogy közülük melyiket beszéli /KISS JENŐ 1982: 162/. A lakhelyemen azt figyeltem meg, hogy az idősek teljesen nyelvjárásban beszélnek, de a fiatalok körében már kevésbé használatos.

Mándokon a következő generációs csoportokat kérdeztem meg:

- 60-76 évesek: nyelvjárásban beszélnek, bizonyos régies szavakat csupán ők használnak, ezeket a gyerekek már nem is nagyon értik, illetve ismerik.
- 40-55: ez a generáció még a régi gazdálkodásban nőtt fel, jól ismerik ezt a közeget, de már kezdenek eltávolodni tőle. Némely esetben nyelvjárásban beszélnek, de nagy részük már az értelmiségi réteghez tartozik, így legtöbbször el is tér tőle.
- 17-30 évesek: Ismerik a nyelvjárást, de legtöbbször csak családi körben használják, egyébként a beszédben köznyelvi alakokat használnak.
- Az óvodáskorúak: beszélnek a nyelvjárást, főleg a nagyszülőktől tanult alakokban.

A műveltségbeli színvonal, az iskolázottság is egyre nagyobb szerepet játszik a nyelvjárási beszélők nyelvhasználatában. Akik elkerültek a faluból és egyetemet vagy főiskolát végeztek, nyelvjárásukat csak bizonyos fokig őrizték meg. Ők a köznyelvet beszélnek, de családi környezetben néha használják a nyelvjárási alakokat

is. Akik a faluban valamilyen magasabb tisztséget töltenek be (pl.: iskolaigazgató, tanár, hivatali dolgozó), ők egyaránt használják a nyelvjárási és a köznyelvi alakokat is. Attól függ, hogy kivel beszélnek, kivel kerülnek kapcsolatba. A nyelvjárási beszélőnek a nyelvjárásukhoz való szubjektív viszonyulását meghatározza, hogy melyik generációhoz tartozik, milyen állást tölt be, és milyen a családi környezete.

Előfordulhat olyan is, hogy valaki azért nem beszél a nyelvjárást, mert szégyelli idegenek jelenlétében. Lakhelyemen azonban ilyen esettel nem találkoztam az idősebb és középgenerációnál. A fiatalok körében leginkább azok kerülnek a nyelvjárás használatát, akik tanulmányaik miatt elkerültek egy nagyobb városba, egyetemre vagy főiskolára.

5.3 Az anyaggyűjtésről

Az anyaggyűjtés során nem volt nehéz feladatomban, mivel nem akadtak a gyűjtést egyébként zavaró körülmények. Nem kellett megnyernem az adatközlők bizalmát, mivel én is mándoki lakos vagyok, s így a legtermészetesebb helyzetben végezhettem a munkám. Beszélgettem a nagyszüleimmel, a családban lévő rokonokkal, a szomszédokkal, s mindeközben tudatosan én irányítottam a társalgást. Az ő mindennapi életükhöz kapcsolódó témákról beszélgettünk leginkább. Külső megfigyelőként is több adat birtokába jutottam, s ilyenkor nem is gondolták, hogy nyelvi anyagot gyűjtök. Használtam a kérdőívet is, hogy ami a passzív gyűjtés során nem került elő, ezzel az aktív módszerrel győződtem meg nyelvjárási meglétükről.

5.4 Szempontok a tendenciák vizsgálatánál /DEME 1953: 101/

A nyelvjárások alapja, az egyes jelenségek vizsgálata. A nyelvjáráskutatás fontosnak tartja az összefüggéseket, a jelenségeket átfogó nagyobb törvényszerűségek kutatását. A kutatók kerestek egy átfogó törvényt, ami nemcsak a nyelvjárás sajátosságait veszi figyelembe, hanem a fejlődési tényeket is.

A tendenciákban való vizsgálat támaszkodik a külföldi dialektológiára is; ott is főleg a fejlődésnek különböző, de azonos típusú eseteket produkáló rugóit találjuk e néven összefoglalva.

Tendenciáknak a nyelvjárásnak azokat a jellemző sajátosságait nevezik, amelyek az egyes jelenségek mögött mint közös törvényszerűségek húzódnak meg.

Például: az *é*-zés négyféle lehet: beszélhetünk illabiális *é*-zésről, vagyis az *é*-nek az *ő* terhére való szaporodása. Az *í*-vel szembeni *é*-zést nyílt *é*-zésnek nevezzük. Zárt *é*-zésnek nevezzük az *ē*-vel szemben mutatkozó *é*- szaporulatot; s amikor az *ē*, illetve az *e* hang rovására *é*-t találunk, azt hosszú *é*-zésnek nevezzük.

„Minden nyelvnek megvannak a maga, csak rá jellemző sajátosságai, amelyek fejlődése során kialakultak benne s oly erősen sajátjává, lényegévé váltak, hogy továbbfejlődésének módját is megszabják, irányítják, befolyásolják. Ezek statikusan nézve sajátosságok; mozgásukban a fejlődést irányító, működésükben nézve pedig: az adott nyelv fejlődésének belső törvényei” /DEME 1953: 102/

Tehát a tendenciák nem mások, mint a nyelvjárások fejlődésének belső törvényei.

Olyan sajátosságok, amelyek a nyelvjárásnak is belső lényegévé váltak, hogy továbbfejlődését is állandóan irányítják.

A tendenciák szerinti vizsgálat közös alapja lehet a nyelvjárási tanulmányozás minden ágának, főleg a nyelvtörténeti és hangtörténeti kutatásnak. Ezek a nyelvjárás legfontosabb, leglényegesebb sajátosságai, s ma is megvannak minden nyelvjárásban.

Alapja: a hang funkcionális megterheltsége. MÉRŐESZKÖZE: a mindenki számára ismert köznyelv, mely nem más mint a tendenciák bizonyos arányú keveredése.

Főbb magánhangzós tendenciák:

1. Ajakműködés szempontjából:
  - illabiális tendencia
  - labiális tendencia
2. A szájüreg zártsági foka (nyelvmagasság) szempontjából:
  - zárt tendencia
  - nyílt tendencia
3. Az időtartamviszonyok szempontjából:

- rövidmagánhangzós tendencia
- hosszúmagánhangzós tendencia

A következőkben Mándok nyelvjárásának hangtani jellegzetességeit mutatom be, ezen belül is a magánhangzós tendenciákra helyeztem a fő hangsúlyt. Kiindulópontul az élőbeszéd szolgált. A tendenciák megállapításánál segítségemre volt Deme László műve /DEME: A magyar nyelvjárások néhány kérdése, Bp. 1953/
Az itt következő adatok a mándoki nyelvjárásból származnak.

5.5 Labiális tendencia:

A labiális tendencia elemei történetileg: labiális alakok megőrzése ($ü > ü$), labializáció ($i > ü$) és diftongusnak labiálissá való fejlesztése ($ëj \sim ëü > ö \sim é$).

Nyelvtudományunk korábban minden labiális alakot ($ü, ö$) illabiálisból származtatott. A mai labiális tendenciának az $ö$ -zés a központi, azaz a legerősebb tagja; de mutatkozik a labiális- illabiális párhuzam labiális tagjának fokozottabb megterheltsége más tagokon is /DEME 1956: 217/.

- Labiális $ü$ -zés köznyelvi i rovására abszolút szóvégi helyzetben: *tepsü*

Ellenpéldák: *cibere* 'leves', *fizetés*, *visz*, *kicsi*, *dinnye*, *kinn*, *kint*, *szive*, *cirok*, *irtás*, *fali masina*, *csikós masina*, *kavics*, *villámlik*, *szítál*, *szivárvány*, *író*, *kisjány*, *dijófa*, *kiszeggyük*, *dikó* (és még 40 példa)

A kódexek korában még viszonylag kevés szóra terjedt ki; sok esetben a hosszúból rövidült i hangra terjedt át.

- Labiális $ö$ -zés köznyelvi és más nyelvjárásbeli $ë$ (illetve e) helyén. LOSONCZI /NyK, XLIV, 50/ szerint ez a jelenség az ómagyar korban a sorvadó tövégi magánhangzók labializálódásával kezdődött, majd $ü$ formában áterjedt a ragos alakok előtt álló teljes értékű tövéghangzóra, s onnan a $tő$ belseje felé, egészen hangsúlyos helyzetben álló magánhangzóiig; s végül a nyíltabbá válás során $ö$ -zéssé alakult.

- Hangsúlyos helyzetben: *söprű, zsömle, szömőcs, vödör, csöpög, vörös, köll, böcsületes, röstell, csöpp, töpörtyű, csönd, gyöngé, sörte, böndő, röggöny (röntgen), megförszt, bögyös, őtözik.*
- Asszociatív ö-zés: *ápolónőköt, benniünköt, ököt, kendőköt, tehenünköt, úköt* (még 16 példa)

A nyelvjárás tehát nem ö-ző nyelvjárás, de szórványosan találhatóak ö-ző alakok.

5.6 Illabiális tendencia:

Az illabiális tendencia tagjai történetileg: illabiális alakok megőrzése ($i > i$), delabializáció ($ü > i$) és diftongusnak illabiálissá való fejlesztése ($öü \sim \ddot{ü} > \ddot{e}i > é \sim \ddot{o}$). Nyelvtudományunk korábban a palatális labiálisokat ómagyar keletkezésménynek tartotta, s így minden labiálist, labializálódással keletkezettnek, viszont minden illabiálist megőrzött korábbi formának tekintett. Az illabiális tendencia tagjai közül ki kell rekesztenünk az illabiális $\acute{a}$ -zást, ez a jelenség a palóc nyelvjárásban az a fonémával teljesen egyértékű, annak hangszínelapjára épül /DEME 1956: 229/.

- Illabiális i -zés mutatkozik a mai köznyelvi és nyelvjárásokbeli $ü$ hangokkal szemben:

- Hangsúlyos szótagban: *file, ficfa, siket, idvesség, izente, fireszt*

Ellenpéldák: *büdös, bütyök, csülök, büszke, csütörtök, fürdik, külön, üzen, gyümölcsös, üveg, ünnepnap, tükör, pünkösöd, füröszt, küldi* (még 20 példa)

- Illabiális e - ($\ddot{e}$)-zés $ö$ -vel szemben: A mai illabiális $\ddot{e}$ -zés az ómagyar illabiális i -zésnek a folytatása, s eseteit ennek megfelelően megőrzésnek, konzervatív jelenségnek szokás tartani.

fövény, veres, veder, setét, pergel, keménymag, tenkre (vágja), (a háta) *megett*

Ellenpéldák: *kötény, bődön, kötni, köszönöm, ökröt, ördög, öregapám, csöpög, öcsikéje, sötétedik, bögre, föl, ölel* (még 25 példa)

- Illabiális e -zés, $\ddot{e}$ -zés vagy i -zés található bizonyos mai köznyelvi és más nyelvjárásokbeli a , o , u hangok terhére egyes szavakban. Ezt a jelenséget a hangtörténetírás a veláris→palatális irányú hangrendi átcsapások közt szokta felsorolni tüzetesebb magyarázat nélkül:
firhang, csimbókásodik, sipka, vernyog,

5.7 Nyílt tendencia:

A nyílt tendencia összetevői: nyíltabbá válás, egyes nyíltabb alakok megőrzése, s végül diftongusnak nyíltabb hanggá való fejlesztése. Nyelvtudományunk az ómagyar kor nyelvéllapotához viszonyítva meglehetősen általános egy fokos nyíltabbá válást állapít meg /DEME 1956: 233/.

- Nyílt *o*-zás található az *u* hang helyén bizonyos szavakban.
- Hangsúlyos helyzetben: *onoka, kolompér, ozsonna, csorgás, fotbal*
Ellenpéldák: *dunna, dunyha, dunnahuzat, krumpli, kutya, csurgás*
- Szuffixum előtt vagy szuffixumban: *apjok, házok, tuttok, hozzájok, szántyok, buzájok, lábok, fájok, kocsijok,*
- *l* előtt: *kócs* (kulcs)

- Nyílt *ö*-zés mutatkozik *ü* hanggal szemben bizonyos szavakban
- szuffixum előtt vagy szuffixumban: *fejök, főggyök, tüllök,*
- Hangsúlyos helyzetben: *csötörtök*

- Nyílt *a*-zás is mutatkozik *o* hanggal szemben. Ebben az esetben azonban csak egy nyelvjárási adattal találkoztam: *talú* (toll)

- Nyílt *ë*-zés jelentkezik *i* helyén bizonyos szavakban: *vëlla*

Ellenpéldák: *kiráj, ringló szilva, iskola, istálló, minden, kislány, is, igen, virág, csinál, vigyáz,*

5.8 Zárt tendencia:

A tendencia összetevői történetileg: zártabb hangok megőrzése ($u > u$), egyes hangok zártabbá válása ($o > u$), diftongusnak zártabb hosszú hanggá való fejlesztése ($ou > ó \sim ú$). A zárt tendencia első példái föltehetően a nyíltabbá válásnak ellenálló konzervatív alakok voltak /DEME 1956: 241/

- Zárt *u*-zás mutatkozik egyes *o* hangokkal szemben bizonyos szavakban.
- Hangsúlyos helyzetben: *csuda, hun, csurgás, sehun*

Ellenpéldák: *okos, lovakot, hogy, ojan, mondok, bodza* (még 27 példa)

- Asszociatív *-l* hatására: *rulla, rúlam* (~ *rullam*)

- Zárt *ú*-zás mutatkozik egyes *ó* hangok helyén bizonyos szavakban.
- Szóvégen: *lú, lúra*
- *l* előtt: *kutbúl, bádognbúl, abbúl, surúl, válóbúl, kocsitúl, házbúl* (még 40 példa)

- Zárt *ü*-zés mutatkozik egyes *ö* hangokkal szemben bizonyos szavakban.
- Hangsúlyos helyzetben: *hefü, gyükri, lütt, türiül, türiülköző, lüvöm, tüvi*,
Ellenpéldák: *görbe, sövény, ökör, török, fölött, mögött, csövet* (még 14 példa)
- Asszociatív *-l* előtt: *tülle, tülletek, fődrül, Erzsitül, belülle*

- Zárt *ű*-zés mutatkozik *ő* hangok terhére bizonyos szavakban.
- Szó belsejében: *dűt, búrit, kűműves, fűbe üt, dűl, úköt*

Ellenpéldák: *tőke, őrzi, csősz, vőfény, vőlegény*

- Szó végén: *ű, kű, bú, lű, csű, söprű, hajadonfűn*

Ellenpéldák: *fenyő, vő, erdő, szőlő, késő, kérő, bérlő, tő, bölcső, tepertő, bendő, csövet*

- Asszociatív: *mezőrűl, szívembűl, feleségitűl, kerbűl, keritéstűl*

- Zárt *i*-zés mutatkozik *ë* (~*e*) hangok terhére bizonyos szavakban.
  - Szó végén: *lépi* 'lépe', *ugyi*, *messzi*, *kezi*, *veji* 'veje', *füli*, *teli*
  - Hangsúlyos helyzetben: *fazik*, *eriggy*, *pihe*, *ides*, *ridikül*, *iccaka*, *szíjjel*
- Ellenpéldák: *fazekas*, *gyerek*, *gerinc*, *kemence*, *erdő*, *fecske*, *medve*, *cseresnye*, *meggy* (még 50 példa)

- Zárt *o*-zás mutatkozik egyes *a* hangokkal szemben bizonyos szavakban.
  - Hangsúlyos helyzetben: *koccs* (*kacs*), *kokas*
  - Hangsúlytalan helyzetben: *lábos*, *magos*
- Ellenpéldák: *javít*, *kapál*, *barázda*, *vacsora*, *kamra*, *garázs*, *kalapál*, *palántáz*, *faricskál* (még 28 példa)
- Szuffixum előtt vagy szuffixumban: *ágakot*, *falukot*, *ojjom*, *lovakot*, *lábom*, *annyukot*, *házadot*, *kutyádot*,

5.9 A hosszú magánhangzós tendencia

A hosszú magánhangzók a magyar nyelvben vagy diftongusos vagy nyúlásos eredetűek. Hogy eredeti hosszú magánhangzókkal számolhatunk-e, azt hangtörténetírásunk sem tisztázta még; az Árpád-kor hosszú magánhangzóit általában összevonással, vagy diftongus egyszerűsödésével szokás magyarázni. Eredeti hosszúaknak kell tartanunk azokat a magánhangzókat, amelyek diftongusok monoftongizációja révén keletkeztek. Másrészt eredeti hosszúaknak kell tekintenünk az *-l*-es fonémakapcsolatot képviselő rövid magánhangzókat is, mivel az *-l* eltűnése a megelőző magánhangzó megnyúlásával járt. A mai felső és alsó nyelvállású hosszú magánhangzóink közt meglehetősen sok a nyúlásos eredetű. A tövégi magánhangzók lekopásakor az utolsó szótag zárttá válásával sok egytagú szóban, illetve kéttagúak utolsó hangjában nyúltak meg ezek a hangok, különösen a szóvégi nazális vagy likvida előtt. Az *o*, *ö* hang ebben a korai nyúlási folyamatban még nem vett részt, mivel a hosszú párja még egyiknek sem volt meg hangrendszerünkben, csak később teremtődött meg diftongusok monoftongizációjából. Történt nyúlás bizonyos kéttagú szavak első szótagjában is. Ezek közül egyeseknél gondolhatunk a második szótagbeli hosszú magánhangzó hasonító hatására (*gyűrrű*), másoknál a hangsúlyos helyzetet tarthatjuk oknak /DEME 1956: 255/

Egyes kutatók szerint a finnugor alapnyelvben a középső és felső nyelvállású hosszú magánhangzóknál már megvolt a kettős hosszúság: *e - ā*, *o - ō*, *i - ī*, *u - ū*. A kutatók másik fele úgy vélekedik, hogy a finnugor alapnyelvben csak a rövid magánhangzó-rendszer volt ismert. A magyar hosszú magánhangzó-rendszer egyértelműen levezethető az ősmagyar rövid magánhangzó-rendszerből.

- A hosszú magánhangzók egy része nyúlás útján az ősmagyar korban keletkezett. Pl.: **wizű* > *víz* ~ *vizet*, *vizes*, **kutű* > *kút* ~ *kutat*, *kutak*.
- Az ősmagyar nyelv a legstabilabb hosszú magánhangzóinak az *í*, *é*, *á* hangokat tekintette.
- Az ősmagyar kor végén a hosszú magánhangzók finnugor eredetű szavainkban és jövevényszavainkban is előfordultak. Ezek bizonyos zárhangok spirantizálódása és vokalizálódása útján jöttek létre (**p* > *w*),

illetve eredeti spiránsok (*w, *ɣ) vokalizálódása révén, és két egymás mellé került magánhangzó összeolvadása útján.

- Az ősmagyar kori hosszú magánhangzók megterheltségét gyarapította az *i*-s diftongusok hosszú magánhangzóvá való egyszerűsödése.
- A hosszú magánhangzók keletkezettek hanghelyettesítés útján is
- Az ősmagyar kor vége felé szövégen alsó nyelvállású rövid magánhangzó (*a* és *ε*)nem állhatott /RÉDEI 1996: 208-210/

A mándoki nyelvjárásban nem igazán találtam példát a hangsúlyos helyzetben történt nyúlásra. Gyakori az *l*, *r*, *j* hatására keletkezett hosszú magánhangzós megterheltségi többlet.

- Hosszú *ú*-zás: *surúl*, *lúhere*
- Asszociatív: *padrúl*, *Sanyitúl*, *kabátbúl* (még 32 példa)

Ellenpéldák: *cukor*, *puha*, *utca*, *fut*, *dunna*, *dunyha*, *huzat*, *pulyka*, *tudós*, *ruha*, *falu*, *gyalu*, *hamu* (még 20 példa)

- Hosszú *ó*-zás:
  - Asszociatív *-l* hatására: *vót*, *dógozni*, *hód*, *hónap*, *meghótt*, *kóbász*, *kódus*, *mónár*, *bót*, *ócsó*, *póc*, *ódal*, *fótos*, *nyócvan*, *szógája*,
  - Szóban: *lavór*

Ellenpéldák: *kormány*, *forma*, *torma*, *kocsma*, *torta*, *porta* (még 36 példa)

- Hosszú *ő*-zés:
  - Asszociatív- *l* hatására: *ződ*, *gyümölcsösbe*, *főd*, *szömőcs*, *kőccsön*, *főment*, *tőtöttem*, *kótkalács*, *kőttes*, *vőgy*, *tőgyfa*, *tőccsél* (egy kis vizet), *tőcsér*

- Hosszú *é*-zés: *megkél*, *felkél*

Ellenpéldák: *szerda*, *felkelt*, *reggel*, *szederfa*, *eper*, *cseresznye* (még 30 példa)

5.10 Rövid magánhangzós tendencia:

A tendencia összetevői közt az eredeti rövid magánhangzók megőrzése éppúgy megtalálható, mint az eredeti rövidből megnyúlt hosszúak megrövidülése. A kérdés történeti vizsgálatában igen nagy nehézséget okoz az a tény, hogy nyelvemlékeinkben az időtartam sokáig vagy egyáltalán nincsen jelölve, vagy ha van is igen ingadozó és megbízhatatlan módon. Egyes kódexeknél a magánhangzó megkettőzése az időtartam jelölése akar lenni, de gyakran még az így nyert eredmények sem megbízhatók. Több tekintetben is csak föltevésekre vagyunk utalva, különösen abban a kérdésben, hogy egyes eredeti rövid magánhangzók bizonyos nyelvjárásokban megnyúltak-e és később visszarövidültek, vagy pedig az egész nyelvtörténet folyamán őrizték az eredeti rövid hangot.

A rövid magánhangzós tendenciára az jellemző, hogy az eredeti rövid magánhangzókat megőrizte rövideknek, az eredeti hosszúakat (a diftongusból származókat) pedig megrövidítette.

A legtöbb példa a felső nyelvállásúak köréből hozható fel. A Dunántúlról és a keleti területekről egyaránt.

A középső nyelvállásúak közt szabályos eseteket nem találunk, számottevő mértékű rövid magánhangzós tendenciára alig kell gondolnunk.

Az alsó nyelvállásúak területén a rövid nyílt *e*-zés a rövid magánhangzós tendencia legmegterheltebb esete. A rövid *e*-zést köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *é*, illetőleg egyes nyelvjárásokbeli *e* hangok terhére általában megőrzésnek szokás tekinteni.

Az *-l* hatására megnyúlt hosszú hangokból visszarövidült alakok ezek /Deme 1956: 261/.

- Rövid *u*-zás:
  - Szóban: *turó, hus, tyukot, ludláb, vasut, kutágas, ádámcsucs, bucsu, husz, pup, uccse (úgy se), furó, csurgás, pupos, buzát, husvét, ut, búza, rud, bus, háboru, meghuz, hófuvás, szomoruság, (lámpa)bura, csuccsa, cug, zuzza*
  - Szó végén: *borju, bucsu, szomoru, koszoru, tanu, fiju, hattyu, faggyu.*

- Rövid *e*-zés:
  - Szóban: *fövény, keves, tehen, hetfü, kerek, cserep, vereb, nehéz, egyéb, közepső, szemet, véce*
 Ellenpéldák: *kenyér, szekér, hétfün, levél, cserél* (még 26 példa)
  - Szuffixumban: *mienk*

- Rövid *ü*-zés:
  - Szóban: *gyürü, tűz, sűrű, früstök, kűműves, bünös, sürvedt (esteledett), hüvös, bün, füz, fűrész, gyür, csürbe, fü, gyülik*
  - Szó végén: *hetfü, színü, tetü, söprü, hegedü, kesztyü, szériü*
 Ellenpélda: *kitül, Pistitül,*

- Rövid *i*-zés:

szivárvány, ripacsos, sin, szive, innye (ejnye), viz, hidon, biró, fordít, ippen hogy, csira, csipő, disz, cimer, kigyó, izlel, viziló, gyik, radirgumi, frotir törülköző, iró, bizik, csiriz, gyikfark, sipol, zsirosbödöny, hires

 De: *víz, ízes* (még 40 példa)

Összességében az állapítható meg, hogy Mándok nyelvjárásában valamennyi úgynevezett magánhangzós tendenciára találhatunk példát. A legjellemzőbb azonban a rövid magánhangzós tendencia megnyilvánulása. Előfordult, hogy ellenpéldára több adatot találtam, ez annak a következménye, hogy a nyelvjárási beszélők nyelvhasználata a köznyelvtől kevés eltérést mutat.

6. FÜGGELÉK

6.1 Tájszavak: a tájszavak olyan szavak, amelyek nincsenek meg az írott és a beszélt köznyelvben, csak egy vagy több nyelvjárásban, s így értelemszerűen területi kötöttségű / KISS 2001: 376/

- anygyi = a testvér felesége, sógornő
- bádóg =pléhből készült bögre, pohár
- csámcsog =csúnyán eszik
- csínár =csalán
- csire-csire =csirkehívogató szó
- csuhé =a tengeri szára
- firhang =függöny
- furik =talicska
- kolompér =krumpli
- láptó =létra
- ól =istálló
- pacuha =rendetlen a ruhája
- pampuska =csőröge
- puja =gyerek
- sikákózik =csúszkál a jégen
- surc =kötény
- sűrved =sötétedik
- tengeri =kukorica
- vájling =fém tartóedény

6.2 Szövegek:

A közölt szövegeket magam jegyeztem le. A legtöbb esetben többen is jelen voltak, egymással beszélgettek, de leginkább az volt a jellemző, hogy nekem meséltek vicceket. Íme néhány:

1. - Ki a bolond ember?

- Hát, a paraszt. És miér'?

- Mer' tavasszal hánya elfele a kumplit, ősszel meg szedi összefele.

2. - Ettél már paszujlevest turóval?

- ???

- Hát a disznó turójával (orrával)!

3. Milyen állatokat tetszenek tartani?

Mos' vettünk ötven csirkét, kendermagost. Itten vagynak még a nyárikonyhába, mer' még nincsen olyan jó idő. Ótán mennek maj' a háccsó udvarba. Muszáj vót már venni, hogy nőjenek, meg kell a tyukok mellé is.

Van még disznó is, négy! Régen vót még édesék idejében tehen. Vót ety kutyánk is, de a mútkor meghótt.

Mámma reggel mán megjött a fecske is. Montam is az embernek, hoty nézzed mán!

4. Milyen mezőgazdasági munkával tetszenek foglalkozni?

Kinn a benki bekötőutnál van a hásztájink. Ottan arattyuk nyáron a titikálét (tritikálé=gabonafajta). Meg itten a kerbe' van sok almafa. Sokat dógozunk vele. A fijamék permetelik mindég. Sokat segédkeznek, mer' ugyi mán öregek vagyunk.

Felhasznált irodalom

1. *A magyar nyelvatlasz kérdőíve*, Budapest, 1950, Nyelvtudományi Intézet.
2. BÁRCZI GÉZA (1967): *A magyar nyelv korszakai*. In: *A magyar nyelv története*. Szerk. BÁRCZI GÉZA- BENKŐ LORÁND-BERRÁR JOLÁN, Budapest, 18.
3. BÁRCZI GÉZA (1967): *Hangtörténet*. In: *A magyar nyelv története*. Szerk. BÁRCZI GÉZA-BENKŐ LORÁND-BERRÁR JOLÁN. Budapest 97-100.
4. BENKŐ LORÁND (1957): *Magyar nyelvjárástörténet*, Budapest, 60-61.
5. BENKŐ LORÁND: *A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban*. In: *Nyelvtudományi Értekezések 17. sz.*, Budapest, 52-60.
6. DEME LÁSZLÓ (1953): *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*, Budapest.
7. DEME LÁSZLÓ (1956): *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*, Budapest, 79, 84
8. E. ABAFFY ERZSÉBET (2003): *Hangtörténet*. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ-PUSZTAI FERENC, Budapest, 123-126, 318, 609, 712.
9. FNESZ.=KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, 1998, 88.
10. <http://www.mandok.hu>
11. IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Budapest, 45-46.
12. KÁLMÁN BÉLA (1971): *Nyelvjárásaink*, Budapest, 9, 84-86.
13. KISS JENŐ (1982): *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang-és alaktana*, Budapest, 16.
14. KISS JENŐ-PUSZTAI FERENC (2003): *Magyar nyelvtörténet*, Budapest.
15. MEZŐ ANDRÁS-NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*, Nyíregyháza, 70.

16. MNny.= Magyar Népnyelv II., Debrecen, 1940, Magyar Népnyelvkutató Intézet, 255, 256, 257.
17. NEMES TIBORNÉ VONÓ ERIKA(2005): A tulipánfák Mándokon a legszebbek, Mándok Nagyközség Önkormányzata, 3.
18. NYIRKOS ISTVÁN (1963): Az abaúji nyelvjárás magánhangzó-rendszeréről. *Magyar Nyelvjárások IX.*, Budapest, 74-77.
19. RÉDEI KÁROLY: A hosszú magánhangzók rendszere az ősmagyar kor végén In *Urálisztikai Tanulmányok 7.*, Budapest, 1996, 208-210.
20. RÉVAI Nagy Lexikon. 1993. VI. kötet. Babits Kiadó. Budapest, 759.
21. RÉVAI Nagy Lexikon. 1993. XIII. kötet. Babits Kiadó. Budapest, 349.
22. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kézikönyve. In *Magyarország megyei kézikönyvei 15.* , Budapest, 1998, CEBA Kiadó, 640-642.

Tartalomjegyzék

Nemes Tiborné Vonó Erika: Mándok	3
Bevezetés	4
1. Mándok nagyközség múltjának rövid történelmi áttekintése	5
1.1 A népesség számának alakulása	9
2. A hangváltozásokról általában	11
3. A magánhangzók története	16
3.1 A finnugor alapnyelv magánhangzó-rendszere	16
3.2 Az ősmagyar kori változások	17
3.3 A magánhangzó-rendszer az ómagyar korban	20
3.4 A középmagyar kor rövid és hosszú magánhangzó-rendszere	22
3.5 Az újmagyar kor rövid és hosszú magánhangzó-rendszere	23
4. A magyar nyelvjárás történeti korszakolása	24
4.1 A nyelvjárások vizsgálati típusai	25
5. A nyelvjárási adatok bemutatása	28
5.1 Az adatközlők adatai	29
5.2 Szociolingvisztikai tényezők	30
5.3 Az anyaggyűjtésről	31
5.4 Szempontok a tendenciák vizsgálatánál	31
5.5 Labiális tendencia	33
5.6 Illabiális tendencia	35
5.7 Nyílt tendencia	36
5.8 Zárt tendencia	37
5.9 A hosszú magánhangzós tendencia	40
5.10 A rövid magánhangzós tendencia	41
6. Függelék	43
6.1 Tájszavak	43
6.2 Szövegek	44
7. Felhasznált irodalom	45

